

Demokratin

– en historisk bakgrund

Den liberala demokratin är förvisso inte historiens mål, bara ett ställe där vi på utvecklingens tidsaxel råkar befinna oss just nu och därför (för att vi varit så framgångsrika) uppfattar som det enda förnuftiga politiska tillståndet. Men det har inte alltid varit så, och framtiden kan eller kommer med säkerhet att föra något annat med sig.

Demokrati, så som vi uppfattar den, har funnits under två epoker i vår historia – i det klassiska Aten och i vår moderna tid. För att kunna uppfatta Atens konstitution som demokratisk måste vi emellertid ange ett tilläggs villkor, nämligen att slaverna, vilkas antal förmodligen översteg de fria människors, inte var människor, utan enligt den tidens synsätt användbara och nyttiga redskap.

Jag vill understryka det här: Förutsättningen för att kunna betrakta Aten som en demokrati är att vi gör avkall på våra nuvarande etiska värderingar och går med på att uppfatta slaverna som verktyg, handelsvara och lösöre; som en del av den tidens för produktionen nödvändiga *capital fixe*. (Varför vi ska göra det vet jag förresten inte? När preskriberas brott mot mänskligheten? Det råder det oenighet om.)

För att förstå vad som ledde till nyskapelsen *dēmokratiā* vad maktutövning beträffar, och som var sin tids mest avancerade härskarteknik, måste vi ta ett kort steg bakåt i tiden från Atens storhetstid och granska verkningarna av den andra av epokens omvälvande innovationer: penningekonomin. Professor Alain Bresson kallar med all rätt introduktionen av mynt som betalningsmedel *The Big Bang of Economy*. Detta skedde med början i Lydien cirka 650 fvt. Bruket att använda standardiserade mynt som värdemätare och betalningsmedel vidareut-

vecklades i de grekisk-joniska städerna på Mindre Asiens västra kust i takt med att handeln med länder när och i fjärran växte. Den nyordning i de ekonomiska relationerna som kallas handelskapitalism uppstod, låt vara att ännu i begynnelsen i outvecklad form. Snart kom den dock att innehålla alla de komponenter som förknippas med storskalig handel: banker, långivning, spekulering, ränta, försäkringsväsen, andelslag *et cetera*. Men också: kravet att i en affärsuppställning behandla sin motpart som sin jämlike. Och inte minst: ett tänkande baserat på individualitet och faktiska substanser (kvantiteter och kvaliteter) som vi kallar filosofi. Alla de här sakerna hänger givetvis ihop på det sätt som de är inflettade i varandra.

Efter att den persiska storkonungen Dareios erövat de joniska provinserna och införlivat dem med det persiska riket, flyttade tyngdpunkten för utvecklingen till det grekiska fastlandet och framför allt till Aten och dess uppland Attika. I detta numera karga och torra landskap mötte de attiska jordbrukarna följderna av den unga ekonomins förödande verkningar. Svåra år följdes av ännu svårare, varför bönderna för att överleva var tvungna att vända sig till någon storgodsägare för att ta lån mot ränta och säkerhet. Hög ränta. Som säkerhet dög den egna täppan (hypoteket är en grekisk uppfinning från den här tiden), jordbrukarens hustru, barn, eller jordbrukaren själv. Ifall lånet inte betalades tillbaka tillföll jordlotten, hustrun, barnet eller jordbrukaren själv den som utställt lånet. De blev slavar, gäldenärsslavar.

Gäldenärsslaveriet skapade en ohållbar situation som förde Attika fram till randen av inbördeskrig mellan aristokratin och klassen utarmade småbru-

I några av det forna Greklands demokratiskt styrda stater kunde man genom omröstning landsförvisa personer som ansågs äventyra folkfriheten. Förvisningen gällde en viss tid, vanligen tio år. Som röstsedlar användes keramikskärvor (ostraka),

kare. I den situationen inkallades den vise Solon år 594/593 fvt som medlare. Med sin lagstiftning och sina övriga åtgärder åstadkom han en ”historisk kompromiss” mellan jordägande och penninginnehav:

*De som drabbats av skamligt slaveri hemma,
och som darrade inför sina ägares nycker,
dessa gjorde jag fria män.*

Men

*för den skull tvangs jag göra front åt bägge håll
och bita ifrån mig som en varg i hundars flock,*

skaldar Solon i detta jambiska fragment.

I den konstitution som framlades för atenarna definierades deras rättigheter och skyldigheter på ett nytt sätt. De män som ägde jord kunde betrakta sig som medborgare och fria, medan de som var rika (men utan att äga anor) tillförsäkrades makt och inflytande över stadsförvaltningen. Grunden för den klassiska demokratin lades. Gälldenärsslaveriet förbjöds, skuldavskrivning för de redan skuldsatta infördes, alla som ägde jord garanterades yttrandefrihet, rösträtt och statsborgerskap, medan aristokratin fick behålla en del av sina privilegier. Enligt den nya konstitutionen, som innehöll flera andra element för att förhindra massmissbruk, skulle likhet inför lagen gälla alla medborgare.

Så långt så väl. Men ett nytt problem uppstod. Vem skulle göra grovarbetet när det var förbjudet att sätta den egna befolkningen i tvångsarbete? Lösningen blev en annan och mycket hårdare form

av slaveri: kedjeslaveriet. Hos Homeros finns inga tendenser till den xenofobi och det främlingsförakt som senare blev en viktig del av den atenska statsideologin. Föraktet följde med tvånget att avhumanisera främlingen för att kunna behandla den som ett redskap. För barbaren, som äger kroppsstyrka men inte förnuft, är det bättre att vara slav än fri och i både slavens och herrns intresse, eftersom slavens kropp då kan användas på ett förnuftigt sätt, skriver Aristoteles.

Staten Aten blev tvungen att ty sig till import av slavar i stor skala. Trafiken med dessa olyckliga handelsvaror från den stora slavmarknaden på Chios tätnade. Framför allt den livliga byggnationsperioden på 400-talet, när de stora templer byggdes, torg och pelargångar anlades, flottan upprustades och silvergruvorna i Laurion förstatligades och utvidgades, krävde inte bara lokal, avlönad arbetskraft, utan även en enorm införsel av slavar.

Under samma tid blomstrade den atenska demokratin och utformades som en härskarteknik, en social ingenjörskonst för att garantera den inre säkerheten och för att bemästra de inre och yttre farorna. Och det här är viktigt: när vi talar om teknik (*techne*) under klassisk tid så rådde stor enighet bland den tidens tänkare att härskartekniken, den politiska härskarkonsten (*politike techne*) var den viktigaste tekniken, med uppgift att i första hand säkerställa det goda livet för dem som förtjänade det, och i andra hand, men som en ofrånkomlig konsekvens av den första uppgiften, att upprätthålla despoti över dem som inte förtjänade annat, det vill säga över sla-

vilket har fått ge namn åt bruket, ostracism. Skärvor återgivna i Greece. From the Coming of the Hellenes to A.D. 14 av Evelyn S. Shuckburgh (1911). Wiki Commons.

varna. Av den här orsaken har jag kallat antikens produktionsform *teknisk instrumentalism* för att med termen visa på vilket sätt vår demokrati står antikens nära. Vi använder teknologi och redskap för att skapa betingelserna för ett gott och bekvämt liv. Det samma gjorde grekerna. Men deras teknik var en härskarteknik och deras redskap var levande människor. Det är relativt sett lika klandervärt som att vi använder teknologi för att pressa naturen på dess kraft och håvor. Det var tidens sed. Det kan vi ingenting åt men vi kan med jämförelsen kartlägga betingelserna för tänkandets olika former.

*

”Alla hittillsvarande samhällens historia är en historia om klasskamp”, skriver Marx och Engels i *Kommunistiska Manifestet*. Men under antiken förde inte ”fri och slav en kamp som [...] slutade med hela samhällets revolutionära omgestaltning”, vilket *Manifestet* hävdar, (i själva verket resulterade slavupproren ofta i kortvariga och perverte-erade slavsamhällen där herrarna blev slavarnas slavar eftersom makt gärna avlar makt i lika former), utan omgestaltningen skedde enligt Hegels modell och på ett till synes paradoxalt sätt genom *förso-ning*. Först blev alla i Kristi namn kallade att bli Herrens tjänare och andliga slavar med ett uttalat hopp om en framtida friköpning och frälsning, för att ett millennium senare, efter att troget ha arbetat i sina anletens svett inse att det är de själva som är skapare, herrar och härskare – över naturen. (De- troniseringen av Guds bilden i dess olika former är

en av de intressantaste aspekterna på medeltidens ikonologi.)

Naturens krafter togs i bruk (det som vi kallar natur – för Aristoteles var också slaven ett stycke användbar natur) eftersom det inte längre var möjligt att i de delar av Europa som gick i spetsen för utvecklingen använda sig av slavar. Slaven hade kastat av sig sina bojor och blivit arbetare. Hur hade det gått till?

Humaniseringen av slaven och slavens förvandling till arbetare och människa är i sig en så märklig process att jag i korthet vill gå in på den här. Det romerska imperiet, ett jättekonglomerat bestående av ett stort antal provinser, bebodda av olika folk- slag som talade främmande språk och hade exotiska seder, var den tidens största slaveekonomi. Några exakta siffror för antalet slavar finns inte, men en gissning är att närmare hälften av befolkningen i det imperiala Rom på Paulus tid bestod av slavar eller befriade slavar. Om deras och de fria medborgar- nas trohet kämpade flera religioner: den ursprung- liga Jupiterkulten, vars auktoritet senaten i Rom förgäves försökte hålla vid liv, den sentimentala kulten kring den ursprungligen egyptiska gudinnan Isis, som främst dyrkades av kvinnor, den blodiga Mithrakulten med anhängare i militären, samt Kristi lära i aposteln Paulus avjudaiserade och individua- listiska tolkning som framhöll att det är individen som bär på synd och skuld, inte folket som i juden- domen.

Att det blev kristendomen som gick segrande ur kampen mellan idéer, ritualer och starka viljor har

förstås många orsaker, där den allra viktigaste är att det för slavarnas del så fogfritt gick an att överföra erfarenheten att vara underkastad en jordisk herre med förhoppningen att en dag kunna köpa sig fria om de tjänade väl, till ett andligt slaveri under en himmelsk Herre förenat med drömmen om en framtida frihet – i dödens rike. Vad det nu sen är. Medan det för medborgarnas del, som undersåtar till en till gud upphöjd kejsare, var lätt att se att den maktstruktur som redan fanns nedlagd i staten återfanns i den kristna monoteismens hierarkier och att underkasta sig dem. Paulus, som uppfann kristendomen, hade fått en snilleblixt på vägen till Damaskus. Det var inte en hallucination, det var politisk beräkning. Den obetydliga judiska sekten nasaréer kunde göras till en universell romersk religion om man gjorde synden och frälsningen till en *individuell* angelägenhet och tog bort några av de för greker och romare säregna judiska egenheterna såsom omskärelsen och dietföreskrifterna. Efter att han konfererat med Jerusalem begav han sig till Antiokia och ut i världen för att missionera för hedningarna och stärka proselyterna i deras tro. På så sätt kom *strävandet* efter frihet via den kristna eskatologin in i västerländskt tänkande. Atenarna hade inte behövt sträva efter frihet. De ägde den ju redan. De hade endast behövt försvara den.

*

Land skall med lag byggas – men framför allt med arbete. Men vem skulle göra arbetet när den kristna religionen gjort det omöjligt att göra trosfränder till slavar. Den stora och avgörande skillnaden till antiken är att den teknik som nu togs i bruk använde sig av maskiner gjorda av trä och metall och remmar och taljor, drivna av vatten och vind och ånga. Ett lika avancerat tekniskt kunnande som i Aten utvecklades, men som inte utövade teknisk makt över horder av slavar utan över naturen. När arbetaren blivit förhandlingspart och subjekt i den samhälleliga processen, blev det arbetserfarenhet (och inte förtrogenhet med att befalla) som omskapade produktionsvillkoren. Samtidigt omformades metafysiken, som ligger till grund för all förståelse, i samma anda. De viktigaste förståelsekategorierna omformades för att tjäna den tekniska instrumentalismens praktiska syfte. Vilket också påverkade

utformningen av demokratin.

Det som blev verkligt verkligt i förhållande till maktutövningens objekt återgavs nu i enlighet med metaforer tagna ur den tekniska produktionen: massa, kraft, arbete, energi, rörelse, friktion, motstånd *et cetera*. Atenarna hade, som en lika outhärlig konsekvens av deras sätt att leva, uppfattat tillvarons essens avspeglad i begrepp som stod i samklang med kommandoekonomin: ord, begrepp, idé, ändamål. Det här går igen på alla nivåer av förståelsen: Platon såg människan som en stat i mikroformat, medan Descartes och La Mettrie såg henne som en maskin. Pythagoras överförde beteckningen för ett välordnat samhälle (kallat *kosmos*) på världsalltet genom att kalla även det *kosmos*, medan Kepler år 1615 övergav sin föreställning att naturen är en *divina animalis* (en gudomligt besjälad [’animerad’] varelse, också det en funktion av nu inte längre tongivande levnadsvillkor) och gav henne i stället en mekanistisk tolkning *instar horologii* (liksom ett urverk).

En ny tid, men också ett nytt rum. Däremellan, i mellantiden, eller medeltiden, var naturen magisk, eftersom den Högsta makten var magisk. Naturen är en social konstruktion och har alltid varit det. Det vetenskapliga språket (inklusive det teologiska, som utgående från givna premisser också är rationellt) är och har alltid varit en bild av rådande maktförhållanden och sakernas socioekonomiska tillstånd. Sanningen är en funktion av hur vi lever. Ändamålet helgar förståelsen. Segraren skriver historien. Också naturhistorien.

*

När förutsättningarna för vår tids demokrati bildades, halvtannat millennium efter att Athens statskick krossats av Alexander, och stoikerna dekonstruerat statsrationaliteten genom att förlägga filosofins fokus på omsorgen om individen i stället för på omsorgen om stadsstaten (som inte längre fanns), var de ekonomiska omständigheterna med arbetsformen som ett stort undantag förbluffande lika de i antiken. Autonoma stadsrepubliker baserade på handel och hantverk hade uppstått i norra Italien med samma kännetecken på blomstrande handelskapitalism som i de joniska handelsstäderna: pengar som betalningsmedel, banker, försäkringsväsen *et*

cetera. Produktiva resurser att skapa välstånd baserade på specialiserat kunnande (grekernas *techne*) fanns. Men också: kravet att i en affärssuppgörelse behandla sin motpart som jämlike. Och inte minst: ett tänkande baserat på individualitet och faktiska substanser (kvantiteter och kvaliteter) som vi kallar filosofi. Alla de här sakerna hänger givetvis ihop på det sätt som de är inflätade i varandra.

Från Italien spred sig kapitalismens anda och ekonomiska vitalitet på hästforor och buktiga skepp vidare över Alperna och Atlanten. Den som vill kan här plocka ut de nödvändiga ingredienserna och villkoren för att demokrati spontant och endogent ska uppstå. Att förverkliga demokrati där dessa element saknas har visat sig vara lättare sagt än gjort. Att stampa upp demokrati ur marken fungerar inte.

Det här är nödvändiga villkor, men inte tillräckliga. Något fattas. En underliggande systemkris. En genomtänkt strategi eller teoribyggnad. Den som Solon stött för i Aten.

*

Diskussionen om hur ett land skulle styras under de nya förhållanden som rådde öppnades av Thomas Hobbes. Hans verk *Leviathan* utkom år 1651, tre år efter den Westfaliska freden som avslutade ett 30 år långt och för Centraleuropa förödande krig och samma år som det engelska inbördeskriget avslutades. Europa var trött på krig. Något måste göras.

I England handlade kriget inte om vem som skulle härska, utan hur riksstyret skulle utformas. I det samhällskontrakt Hobbes föreslog – dock inte med samma poetiska elegans som den vise Solon – skulle befolkningen delegera bevakningen av sina intressen till en statlig makt, som såg till att humana regler följdes och ingångna löften hölls. Den bästa styrelseformen var enligt Hobbes emellertid inte demokratin. En makt upprättad underifrån skulle nämligen skapa grupper som fikade efter egna fördelar och bekämpade varandra. Den bästa styrelseformen är därför en monarki som inte är ärftlig men där despoten skulle ha rätt att utse sin efterträdare.

Den något yngre John Locke förordade en tudelad konstitution som skulle bestå av en lagstiftande makt (parlamentet) och en styrande makt (regeringen). Det blev emellertid den maktfördelningsprincip som Montesquieu förespråkade som

kom att ligga till grund för våra moderna konstitutioner och som gör en åtskillnad mellan den lagstiftande, den verkställande och den dömande makten. Med dessa idéer i ryggen förverkligades den ärorika revolutionen i England år 1688, med *Bill of Rights* som året därpå stadfäste den engelska parlamentarismen, USA:s konstitution 1787 och den franska revolutionen 1789.

Och sen?

Ifall Hobbes har rätt i att säkerhet, trygghet och en framgångsrik härskare att känna stolthet över är viktigare för människan än rätten att rösta och yttra sig fritt, är det uppenbart att Kina står bättre rustat för framtiden än den västliga stormakten. Men det är inte bara demokratin som står inför stora utmaningar, det är hela jordklotet. Nya pandemier, en ny folkvandringstid – den förra fick det västromerska riket att gå under. Stora framtidsfrågor, tunga avgöranden, som det kan vara omöjligt för partierna i en demokrati att komma överens om. Det vi lärt oss de senaste åren är att sanningen är eller kan göras lika grumlig som samhället är djupt.

Ifall vi lägger de två samhällsformerna baserade på tekniskt-instrumentellt arbete sida vid sida och granskar det som hände i den ena kan vi kanske säga något om framtidsutsikterna för den andra. Det stora dramat under antiken utspelade sig inte i Aten, som gick under av utmattning, utan i resterna av det enorma romarriket. I sökandet efter identitet och trygghet transformerades spontant och driven av en egen inre dynamik ett stort folk bestående av fria och slavar till – *in spe* – medborgare i Guds rike och där ”de sista skola bli de första, och de första bli de sista” och jämlikhet inför de yttersta frågorna skulle gälla. Kan vi ur detta föreställa oss att en liknande försoning mellan subjekt och objekt kan äga rum på den scen där vår framtid kommer att utspela sig? Subjekt och objekt blir igen ett, frigjorda från en åtskiljande instrumentalisering. En fundamental försoning mellan människa och natur? Naturen, upprättad som subjekt i egen rätt? I någon form. Och förhoppningsvis längs en väg som inte är kantad av katastrofer.

Filosoferna har hittills velat förändra världen på olika sätt. Nu gäller det att bevara den.

FREDRIK LÅNG